

минский» / Д.А. Жуков, И.И. Ковтун. – М.: Вече, 2009. – 304 с. 14. Залесский К.А. Хозяин Брянских лесов (Бронислав Каминский) // Командиры национальных формирований СС. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – С. 7-48. 15. Соколов Б.В. Локотская республика // Оккупация. Правда и мифы / Б.В. Соколов. – М.: АСТ: АСТ-ПРЕСС, 2002. – С. 163-185. 16. Чуев С. «Король Локтя» и его армия // Проклятые солдаты / С. Чуев. – М.: Эксмо, 2004. – С. 107-138. 17. Штеенберг С. Генерал Власов / С. Штеенберг; пер. с англ. – М.: Эксмо, 2005. – 320 с. 18. Heaton C. German Anti – Partisan Warfare in Europe 1939-1945. – Atglen, PA: Schiffer Military History, 2001. – 444 p. 19. Mac Lean F.L. The cruel hunters. SS –Sonderkommando Dirlewanger. Hitler's most notorious anti-partisan unit. – Atglen, PA: Schiffer Military History, 2009. – 304 p. 20. Michaelis R. Die russische Volksbefreiungsarmee «RONA» 1941-1944. – Erlangen: Selbstverlag, 1992. – 69 p. 21. Munoz A. The Kaminski Brigade: A History, 1941-1945. – New Jork: Axis Europa B9.5*32 ooks, 1997. – 64 p.

В. М. Лазуренко

ЛІТОПИСНА НЕОБАЧНІСТЬ ЧИ СВІДОМА ФАЛЬСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ. 1664 РІК: ТАЄМНИЦЯ ОСКВЕРНЕННЯ МОГИЛИ І ПРАХУ ВЕЛИКОГО УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЦЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Як за життя постать гетьмана України Богдана Хмельницького була оповита легендами і міфами, так і після його смерті вона залишила по собі для нащадків чимало незрозумілого і втаємниченого, а в деяких аспектах – обросла і самими звичайними фальсифікаціями. Новітні пошуки крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького, які з кінця 2018 р. проводяться в Іллінській церкві в селі Суботів Чигиринського району Черкаської області спонукали істориків ще раз уважно поглянути на той цікавий історичний факт: а чи був-то взагалі напад на Суботів С. Чарнецького у 1664 р. та осквернення могили і праху великого українського державотворця, гетьмана Богдана Хмельницького. Чернігівський літопис XVIII ст. та Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки – це єдині на сьогодні свідчення та єдині писемні джерела, на які століттями посилаються всі дослідники життєвого шляху Богдана Хмельницького та в яких зафіксовано факт наруги над прахом гетьмана у 1664 р. Чи це не фейк, запущений після смерті гетьмана Богдана Хмельницького? І чи є у польських (хоч якихось) джерелах згадка про напад польсько-шляхетських військ у 1664 р. за наказом обозного коронного війська Речі Посполитої С. Чарнецького на Суботів та здійснення акту вандалізму над могилою і тілом гетьмана України Богдана Хмельницького та його сина Тимоша?

На початку 2019 р. у результаті новітніх георадарних вимірювань фахівці Інституту геології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, за підтримки громадської організації «Великий Льох» (П.Костенко), в Іллінській церкві, що знаходиться в с. Суботів Чигиринського району Черкаської області, на глибині 3,6 – 3,9 м виявили контури склепіння та підлоги підземної поховальної споруди розмірами 3х1,3 м і висотою від підлоги до стелі приблизно 1,6 м, ймовірно, викладеної зсередини цеглою і майже повністю засипаної ґрунтом. Споруда орієнтована по напрямку захід-схід [1,с.58]. У привхідній частині церкви, між стовпами, які підтримують хори, наявні ознаки вхідного колодязя до поховальної споруди. Є міркування (гіпотеза!), що це є саме реальне місце поховання (крипта) гетьмана України Богдана Хмельницького та, можливо, і його старшого сина Тимоша.

Проаналізувавши ряд надрукованих у різний час досліджень, присвячених життєвому шляху гетьмана Богдана Хмельницького, в яких приводиться факт наруги над прахом гетьмана Богдана Хмельницького та його старшого сина Тимоша, констатуємо наступне. Наводимо опрацьовані нами відомості історичного характеру за хронологією публікацій, аби зрозуміти, звідки ж взялась і ким була

запущена ця версія про осквернення могили.

«1664 р.Того жь року, Чернецкий зъ жолн Брами своими, въ постъ великий, въ среду першого тиждня, о вечерней годинѣ, пришелъ до Чигирина и облѣлъ СѢрка въ Бужинѣ, а СѢрко на самый день Воскресенія Христова, вышедши зъ своими козаками зъ замочку, инсперате вдарилъ на ляхи и много ихъ постиналъ и покололъ; и пошолъ въ поля чрезъ Медведовку волно, а Чарнецкій Бужинъ и Суботовъ спалилъ и тамъ въ Суботовѣ тѣло старого Хмельницкого и Тимоша сына его, которого подъ Сочавою забито, казалъ съ гробовъ **въ рынку** выкинути на пепелище. Суботовъ тогды былъ пустъ, а псовъ съ Чигирина, зъ Суботова и зъ иныхъ пустыхъ мѣстъ украинскихъ, великое множество было, которыи чередами ходячи, не только мертвыхъ трупы ѣли, але и живымъ людямъ шkodили; а Чернецкий, набравши скарбовъ и гарматъ, вышолъ съ Чигирина, для того же и самъ Тетера, гетманъ, съ Чигирина до Полици выражался; тылко Хлопицкий зъ ляхами въ Чигиринѣзостался», – такі відомості про наругу над прахом Богдана і Тимоша Хмельницьких у 1664 р. подає Чернігівський літопис [2].

Літопис Григорія Грабянки фіксує: «В той же рік воєвода руський Чернецкий облѣг у Бужині кошового війська запорізького Сірка. Та Сірко на сьомий день світлого воскресіння господнього вирвався з замку, перебив силу ляхів та, прорвавши з військом облогу, пішов у степ. Тоді Чернецкий спалив Бужин та Суботів, а тіла Богдана Хмельницького та його сина Тимоша повикидав з домовин» [3, с.104].

«Даремно було б тепер шукати у Суботові останків великого Гетьмана! Хоча церков стоїть і досі, та, – як подає у своєму дослідженні Микола Аркас, – у 1664 році Поляки, під проводом Чарнецкого, захопили на якийсь час Суботів, і Чарнецкий той звелів викинути з домовини кістки ненависного Полякам Хмельницького, що так завзято боровся за волю народу Українського» [4, с. 213]. В «Історії Русів» з приводу вищезазначеного наводиться наступне: «...на сьомий рік по його смерті, як упали були в Задніпровську Малоросію Турецькі війська з Султаном їхнім Нурадином, Поляки, що з ними злучилися, напавши на містечко Суботів, зруйнували його дощенту, і кості Хмельницького, викопавши з гробу, спалили разом із церквою та монастирем тамтешнім, і тим скінчили варварську свою і підлу над мертвим помсту» [5, с. 191].

М.Максимович у своєму дослідженні фіксує щодо цього випадку наступне: «На седьмом году после Богдана, когда Ян Казимир, оманувший царя Алексея договором Виленским, проходил войной от Днепра вверх по Десне, воєвода его, Чарнецкий, опустошая Чигиринское староство, не пощадил и костей Богдановых в горобнице церковной... «А Чарнецкий (говорит Черниговская летопись), Бужин и Суботов спалил, и там в Суботове, тело старого Хмельницкого и Тимоша, сына его, забитого под Сочавою, казал с гробов (с церкви, **що в рынку**) выкинути на попелище»» [6, с.243].

Л.Похилевич в своїй книзі, виданій у 1864 р., з приводу праху Б.Хмельницького пише наступне: «Каждый русский путешественник, которого случай приведет в эту убогую церковь, пусть поклонится с благоговением месту за столбом с южной стороны, близ выхода из церкви. Здесь короткое время покоились бранные остатки великого Богдана и сына его Тимофея, под мраморным памятником, с приличными надписями, пока святотатственная рука злодея, к стыду власти, которой он служил, не извлекла их оттуда, чтобы наругаться над прахом того, кто при жизни своей, до самых оснований поколебал искусственное здание езуитского государства. Мраморный памятник и надписи уничтожены Чарнецким доселе не восстановлены» [7, с.522 – 533].

І.Крип'якевич з цього приводу пише: «Невідомо, чи труна Богдана Хмельницького залишалася на місці поховання. У «Чернігівському літописі» XVIII ст. було

вміщено відомості, що 1664 р., коли польсько-шляхетські війська захопили Чигирин, за наказом Стефана Чарнецького тіло Богдана і тіло його сина Тимоша були видобуті і викинуті з домовини» [8, с.336]. Викидання тіл Богдана Хмельницького і його сина Тимоша не підтверджується документами і не вважається достовірним, – саме на цьому акцентують увагу І. Крип'якевич [8, с.336], а також В. Смолій і В. Степанков [9, с.595].

У 1995 р. В. Смолій і В. Степанков у своєму фундаментальному виданні зазначали: *«На жаль, історична наука ще неспроможна відповісти на запитання про місцезнаходження праху великого гетьмана. За Чернігівським літописом, у 1664 р. С. Чарнецький спалив Суботів і наказав дістати тіла Б. Хмельницького та його старшого сина Тимоша з трун й викинути на попелище. Проаналізувавши цю версію, І. Крип'якевич дійшов до висновку про її недостовірність»* [9, с. 595].

Проаналізувавши ряд надрукованих у свій час досліджень, присвячених життєвому шляху гетьмана Б. Хмельницького, констатуємо наступне. Проаналізовані нами праці таких дослідників, як М. Аркас, М. Костомаров, М. Максимович, Л. Похилевич, М. Грушевський, І. Крип'якевич, В. Смолій і В. Степанков, подають інформацію про напад польсько-шляхетського загону Стефана Чарнецького на Суботів у 1664 р. і ймовірне здійснення наруги над могилою Богдана Хмельницького та його сина Тимоша, посиляючись виключно на Чернігівській літопис, який був надрукований у XVIII ст. Кілька слів про Літопис Григорія Грабянки та Чернігівський літопис. *Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки* – козацький літопис другої половини XVII – початку XVIII ст., складений гадяцьким полковником Григорієм Грабянкою. Описує історію з часів виникнення козацтва і до 1709 р. [10]. *Чернігівський літопис* – це умовна назва пам'ятки козацького літописання XVII – XVIII ст. Зберігся у чотирьох списках. У творі розповідається про події української історії 1587-1768 рр. Чернігівський літопис дуже близький до праці Самовидця [11].

Слід зазначити, що у Літописі Самовидця, як не дивно, відсутня згадка про напад загону С. Чарнецького на Суботів у 1664 р. і плундрування могил Хмельницьких. Лише є згадка про те, що у 1664 р. *«...Чарнецький оставил гарнизоны в крепостях Чигирина, Корсуня и Белой Церкви»*. Цікавий факт, що в цей же рік, як свідчить Літопис Самовидця, Стефан Чарнецький загинув: *«В этом же году Чарнеикий взял Стеблев и отдал его татарам, пытался захватить Ставиша, но получил отпор и в бою погиб»* [12, с.110]. В примітках до Літопису Самовидця зазначається, що С. Чарнецький помер по дорозі на сейм в Польщі у Дубно у 1665 р. [12, с.163]. Чи встиг Стефан Чарнецький повідомити хоч у якомусь листі, чи донесенні польським властям, чи в якомусь іншому листуванні про здійснений ним факт наруги над могилою і тілом гетьмана Богдана Хмельницького в Суботіві, до сьогодні є таємницею.

Сучасні дослідники, в тому числі і автор цієї статті, із застереженням ставляться до версії наруги над могилою Б.Хмельницького у 1664 р. Наприклад, скептично до версії плундрування домовини гетьмана Б.Хмельницького ставиться і сучасний львівський історик Т.Барабаш: *«По-перше тому, що навіть у ті воєнні часи існував неписаний кодекс військової етики, за яким, до прикладу, не вбивали (за нечастим випадком) тих, хто складав зброю під час битви, і давали можливість викупити себе з полону. Більше того, після битви ховали не тільки загиблих зі свого табору, але й з табору супротивника, віддаючи їм належну шану. По-друге, незважаючи на загальноприйняті для того часу руйнування та спалення захоплених міст, сіл, фортець, поки не знайдені свідчення про знищення кладовищ або цілеспрямовану наругу над могилами. Чарнецький мав би дотримуватись неписаного військового кодексу, за яким він міг би пограбувати та спалити хутір і*

замок, але навряд чи вчинив наругу над могилою гетьмана і його сина. Також сумнівно, що Чарнецький мав особисту образу на гетьмана. Так, Богдан Хмельницький свого часу полонив його під Жовтими водами, але згодом відпустив до Чигирин без будь-якої кривди, образ і за традицією надав можливість відкупитись від полону» [13, с. 239].

08 липня 2019 р. в Інституті історії України НАН України у м. Києві відбулась Всеукраїнська науково-практична конференція «Усипальниця гетьмана Богдана Хмельницького: історія, міфи, сучасний стан», учасники якої у своєму «Зверненні до української громадськості та Міністерства культури України» (проект звернення написав відомий історик Т. Чухліб) зазначили наступне: «...На сьогодні ні польськими, ні українськими істориками не віднайдено автентичних джерел, які б підтверджували легендарно-літописне свідчення про осквернення усипальниці Богдана Хмельницького в Суботіві у 1664 році. У війську «злого генія» козацької України, польського гетьмана Стефана Чарнецького, яке увійшло весною 1664 року для захоплення Правобережжя, служив ротмістром Ян Флоріан Дробиш-Тушинський. Він залишив ґрунтовний рукописний щоденник, де детально описав усі тогочасні події, але нічого не згадував про напад на Суботів і викинення праху Богдана Хмельницького та його сина Тимоша. Якби це насправді відбулося, то хіба б таку мега-новину не занотував цей сучасник? Нічого немає про дану подію і в «Клімактерах» Веспасіана Коховського і щоденникових записах ще одного очевидця – шляхтича Миколая Йеміловського. Мало того, сам Стефан Чарнецький нічого не згадує про це у своїх тогочасних листах-звітах до короля. То звідки Літопис Граб'янки та Чернігівський літописець, які були написані на початку XVIII століття, тобто через 50 – 60 років після самої події, черпають свої повідомлення про згадані обставини? Чи взагалі Стефан Чарнецький викидав прах Великого Богдана «на попелище»? Очевидно, що такої події не відбувалося, а це була вигадана у більш пізній час історична легенда» [14, с. 65].

Враховуючи вище приведений матеріал ми констатуємо, що ніякого, на наш погляд, викидання праху Богдана Хмельницького з Іллінської церкви в Суботіві «на попелище» не було. У Чернігівський літопис та Літопис Григорія Граб'янки могла свідомо за чієюсь вказівкою потрапити вигадана інформація про напад карального загону на Суботів і знищення могил Богдана і Тимоша Хмельницьких, яке на століття збило дослідників з правильного напрямку пошуку місця поховання великого державотворця України та запустило в інформаційний простір неправдиві відомості, які використовувало в своїх дослідженнях не одне покоління істориків. На наше переконання, це свідомо вигадана історична легенда. Ким і з якою метою?

Список використаних джерел

1. Звіт з виконання науково-технічної експертизи Обстеження Іллінської церкви та прилеглої до неї території у с. Суботів Чигиринського р-ну Черкаської обл. із застосуванням неруйнівних геофізичних методів. Керівник теми: кандидат геологічних наук К. М. Бондар. – К., 2019. – 62 с.
2. Черниговская летопись по новому списку (1587 – 1725) и Коломацкие челобитные. – К.: Типография Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1890. – 44 с. // <http://litopys.org.ua/chernlet/chern02.htm>.
3. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. – К.: Т-во «Знання України», 1992. – 143 с.
4. Аркас М. М. Історія України-Русі. – К.: Вища шк., 1993. – 414 с.
5. Історія Русів. – К.: Рад. письменник, 1991. – 318 с.
6. Максимович М. О. Киевъ явился градомъ великимъ...: Вибрані українознавчі твори. – К.: Либідь, 1994. – 448 с.
7. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собрал Л. Похилевич. – Біла Церква: Вид. О. В. Пишонківський, 2007. – XXII+642 с.
8. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.
9. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 1995. – 624 с.
10. Літопис Григорія Граб'янки //

В. С. Лавренко

ОБРАЗИ ВОРОГА У ІНТЕРВ'Ю ТА ЛИСТАХ РОСІЙСЬКИХ ВОЯКІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У роки Першої світової війни, особливо на початковому її етапі, російська пропаганда використовувала свідоме формування образу ворога як метод роботи з широкими верствами населення. Від ефективності пропаганди у значній мірі залежала готовність та внутрішня потреба російських солдат та офіцерів вступати у бій. Особливо це стосується протистояння з Німеччиною та Австро-Угорщиною, адже на той момент народи цих держав не сприймалися у якості ворога історичного, з яким існує одвічний конфлікт у площини як територіальних претензій, так і цивілізаційного протистояння. Цивілізаційним ворогом для росіян радше вважалася Туреччина. А отже, на початковому етапі війни всі сили російської пропагандистської машини були кинуті на те, щоб навчити учасників бойових дій на Західному фронті ненавидіти німців, австрійців та угорців.

Однією з форм пропаганди була публікація листів та вражень учасників подій. Адже природньо, що читач має найбільше довіри до слів тих, хто мав власний досвід комунікації з ворогом, хто бачив його на власні очі, а особливо до жертв цього ворога. До подібних джерел варто віднести публікацію оповідей «В огне: Боевые впечатления участников войны» [1], збірку О. Молоствової «Солдатские письма» [2], збірки «На передовых позициях» [3], «Рассказы наших раненых о последних сражениях с немцами» [4] та «Эпизоды войны» за редакцією І. Тонконогова [5]. Оповіді «В огне: Боевые впечатления участников войны» [1] покладені в основу цієї розвідки.

Серед характеристик ворога, які простежуються у означеній збірці зазначимо наступні:

Німець та австрієць, як хитрий, а інколи й підлий супротивник.

На підтвердження тези наведемо наступні цитати: «Коли безперервними перебіжками добігли кроків на 800 і почали розрізняти ворожі окопи, то помітили, що німці вдаються до хитрощів: втикають у землю штики та надівають на них каски» [1, с. 3]. «Коли перші ряди незброєних німців почали бігти, ті батальйони, що були позаду а також декілька кулеметів, зустріли нас таким свинцевим дощем, що солдати почали падати цілими рядами [1, с. 4]. «Сидить на лавці бородастий прусак-ландштурміст, знімає капелюха, кланяється. А як трохи від'їхати, він вихоплює з-під лавки рушницю, і стріляє у спину» [1, с. 8]. «Австрійці вже встигли у всій своїй повноті показати свій підлий характер. Коли ми пішли підбирати поранених, вони почали відстрілюватися з револьверів... Так чинили всі: і рядові, і офіцери, і навіть мадярський генерал» [1, с. 11]. «І на цей раз австрійці не втрималися від зрадницької хитрості. В той час як наші частини припинили наступ і почали відходити назад до села, багато австрійців причаїлися за копицями. Туди ж потихеньку були висунуті їхні кулемети. По російським частинам, які проходили недалеко, було відкрито жорсткий кулеметний вогонь» [1, с. 56]. «А австрійці гарні вояки? Нічого собі. Поганого нічого не можемо сказати. Хитрі бестії. Однак, наперед завжди пускають чехів» [1, с. 61].